

УДК 330.322

В. П. Лещук, д.е.н., доцент

Тернопільський національний економічний університет

А. Ю. Павлів, здобувач

Еволюція теорії соціального ринкового господарства

У публікації виділено та охарактеризовано основні етапи розвитку німецького неолібералізму ХХ ст. Прослідковано та дано характеристику чотирьох етапів розвитку теорії соціального ринкового господарства.

Ключові слова: неолібералізм, соціальне ринкове господарство, ідеальні типи господарських систем, політика порядку, політика процесу, соціальна компенсація, суспільство двох третин.

В. Ф. Лещук, А. Ю. Павлів

Эволюция теории социального рыночного хозяйства

В публикации выделены и охарактеризованы основные этапы развития немецкого неоліберализма ХХ века. Выделено и дано характеристику четырех этапов развития теории социального рыночного хозяйства.

Ключевые слова: неоліберализм, социальное рыночное хозяйство, идеальные типы хозяйственных систем, политика порядка, политика процесса, социальная компенсация, общество двух третей.

V. Leschuk, A. Pavliv

Evolution of theory of social market economy

The modern economic paradigm of Ukraine can be determined as a social market economy. Justly, that on such conditions, there is considerable interest to the economic theories and economic models that have social aspiration based on them.

The model of social market economy can be examined as an invention in social sciences, as first as an economic system there was an offer combination of competition and social guarantees. A scientific achievement consists in that the effective socially oriented economy is the fully real. Under the socially oriented market economy examined economic system that functions on the base of all patterns of ownership realization of politics of support of development of enterprise initiative the state and to the increase of socially active part of population - middle class.

Fundamental principles of new liberalism in the German economic theory were pawned by the theory of ordo liberalism. Methodological principles of Eucken W. put to beginning, being based on conception of "ideal types" of M. Weber. Ideal types an analysis of elementary economic forms - division of labor, pattern of ownership is the basis of, mechanism of co-ordination of housekeeping, enterprises,

economic institutes of the state and others like that. Alfred Muller-Armak, that will set forth the idea of economic order, that had on an aim "on the basis of competition economy to connect free initiative with assured exactly due to economic efficiency by social advancement", becomes the founder of this stage of theory.

Theory of social market economy, is one of the best modern economic conceptions. This theory was formed on the base of traditions of German historical school. In the evolutional development four stages pass in XX of century. The German social market economy formed fundamental principles of management a market economy, harmoniously co-ordinated them with principles of expansion of social guarantees and successfully will realize them in economic practice. Thus this conception is able constantly to evolve, in accordance with the changes of the modern state of affairs, expansion of social consciousness collect and social responsibility of business. Thus, electing the paradigm of economic development in Ukraine, it costs to understand principles of this school to basis, to try to correlate them with the features of national mentality and adjust to Ukrainian economic realities.

Key words: new liberalism, social market economy, ideal types of the economic systems, politician of order, politician of process, social indemnification, society of two one third.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасне інституціональне середовище в Україні бере свій початок від отримання незалежності. Однак сформованих законодавчих рис воно набирає з 1996 р., з прийняття Основного закону нашої держави. У преамбулі зазначається, що країна прагне «розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу»[1]. Отже, сучасну економічну парадигму України можна визначати як соціальну ринкову економіку. Справедливо, що за таких умов, існує значний інтерес до економічних теорій та базованих на них економічних моделей, які мають соціальне спрямування.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Проблема розвитку теорії соціального ринкового господарства присвячено доволі багато наукових досліджень, зокрема А. Худокормова, Р.Клапгама, Х. Ламперта, Ю. Рубіна, Т. Юрьєва, К. Мікульського, С. Єрохіна, Н. Дєєвої, О. [Головніної](#) та інших. Все ж існує необхідність систематизації та формування цілісної системи становлення соціальної економіки.

Цілі статті. Метою дослідження становлення та еволюції однієї з найкращих теорій сучасного неолібералізму – соціально орієнтованої ринкової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Помітна роль в економічній думці другої половини ХХ ст. належить неолібералізму. А.Г. Худокормов вважає, що саме нові ліберали зробили спробу створити власне вчення про народне господарство на базі синтезу ідей нової (молодої) історичної школи, неокласики і традиційного лібералізму»[2. С.75].

Поняття «соціальна ринкова економіка» вперше було використано у 1947 р. професором Мюнхенського університету А. Мюллером-Армаком в роботі «Командна економіка та ринкова економіка» для того, щоб позначити запропоновану концепцію нового економічного порядку, що полягала у поєднанні конкуренції з соціальною компенсацією.

Модель соціальної ринкової економіки можна розглядати як винахід у соціальних науках, оскільки вперше в якості економічної системи було запропоноване поєднання конкуренції та соціальних гарантій. Наукове досягнення полягає у тому, що дієва соціально орієнтована економіка є цілком реальною. Скористаємось визначенням Слезингера Г.Е.[3], який під соціально орієнтованою ринковою економікою розглядає економічну систему, що функціонує на базі всіх форм власності і проведенні державою політики підтримки розвитку підприємницької ініціативи та зростання соціально активної частки населення – середнього класу.

Оскільки господарські процеси зазнають суттєвих трансформацій, економічні теорії, які їх досліджують, також зазнають певних еволюцій. С. Єрохін вважає, що німецькі неоліберали обґрунтували політику «середнього шляху», націлена на залагодження соціальних суперечностей, всіляку підтримку підприємництва, створення умов для зростання життєвого рівня середнього прошарку населення [4.С.278]. А. Худокормов концепцію соціального ринкового господарства називає «неоліберальним різновидом теорії народного капіталізму»[2.С.81]. Еволюційні етапи розвитку німецької теорії соціально орієнтованої ринкової економіки подано на рис. 1.

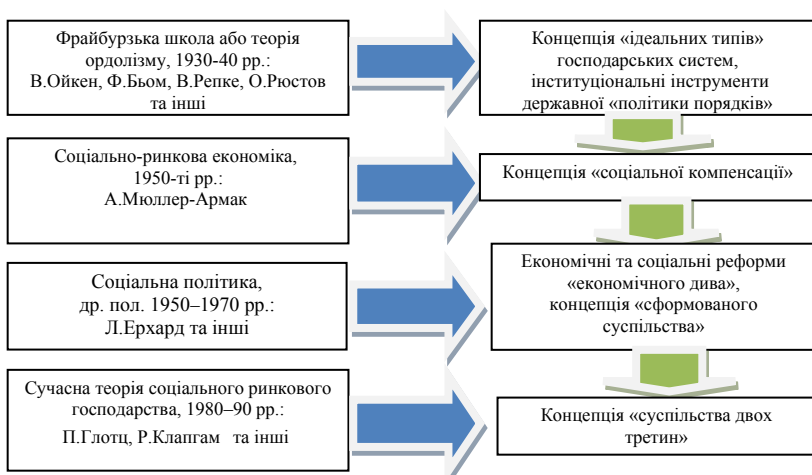

Рис.1. Основні етапи розвитку теорії соціальної ринкової економіки

Засадничі принципи неолібералізму в німецькій економічній теорії заклала фрайбурзька школа або теорія ордолібералізму. Свою назву школа отримала від журналу «Ordo» (від лат. порядок), який видавався фрайбурзькою школою з 1948 р., редакторами якого були В.Ойкен та Ф.Бюм. Методологічні засади ордолізму започаткував В.Ойкен, базуючись на концепції «ідеальних типів» М. Вебера. Ідеальний тип – це, по суті, певна схема, яку формує вчений для пояснення конкретних фактів і процесів історичного розвитку того чи іншого народу. Це інструмент аналізу минулого, який дозволяє розбиратись в нагромадженні фактів і свідчень, вибудовувати матеріал, знаходити закономірності і робити узагальнення[5.С. 323].

За визначенням Ойкена, економічний лад представляє собою «сукупність реалізованих на практиці господарських реформ, в яких відбуваються послідовний конкретний господарський прогрес» [6.С. 238]. У його основній праці «Основи національної економії» (1940 р.) [7], ключ до аналізу всіх відомих в історії економічних систем можна отримати, виділивши певні типи економічного ладу. Вчений наголошує, що об'єднання

«коლოსальної багатоманітності конкретних економічних форм» за допомогою морфологічної системи дозволяє на науковому рівні зрозуміти багатоманітність поведінки людей і дає змогу «пов'язати історичне розуміння релігійних, духовних, політичних, моральних і психологічних змін... з пізнанням впливу таких змін на конкретний економічний процес» [7. С.281].

В основі ідеальних типів лежить аналіз елементарних господарських форм – поділ праці, форми власності, механізм координації домашніх господарств, підприємств, економічних інститутів держави тощо. Критеріями розмежування ідеальних типів економічних систем виступають механізм координації взаємодії господарських одиниць (адміністративний чи ринковий), процес прийняття економічних рішень (примусовий чи добровільний), особливості генезису економічного ладу (законодавчо встановлений чи природно зростаючий) тощо.

В історичній реальності елементи обох систем здебільшого переплітаються і в чистому вигляді ідеальні типи не існують. В. Ойкен пише: «Так само як з тридцяти з лишком букв може бути складена велика кількість слів різного складу і довжини, так з обмеженої кількості основних чистих господарських форм може утворюватись множина господарських порядків» [7. С.97].

В теоретичних розробках фундаторів ордолібералізму не зустрічається термін «соціальне ринкове господарство», однак саме вони обґрунтували ринкову частину концепції, яка відома під назвою «політики порядків» та охарактеризована В. Ойкеном в «Основних принципах економічної політики» (1952 р.) [6]. Зміст ордолібералістського вчення, німецький дослідник історії економічної думки Г.Г. Шахтшабель зводить до того, що держава за своєю сутністю обмежується формуванням економічного ладу, тоді як саме по собі регулювання і хід господарського процесу відбуваються спонтанно [6.С.86].

Фрайбурзька школа виступає за можливість формування економічного порядку. Її фундатори заперечували історичний

детермінізм марксизму та стверджували можливість створення змін економічного порядку через політичні рішення. Економічний порядок є «встановленим» порядком і є творчим досягненням правової держави, тобто поєднанням різних системних елементів ринкової та державної економіки. Ордолібералізм сформулював концепцію «економічного порядку». Ця концепція базується на трьох основних принципах та передбачає створення «функціонально здатної системи цін досконалої конкуренції», яку потрібно зробити важливим критерієм кожного дії господарської політики [8. S.254]. Конкуренція характеризується як «державний інститут», який варто охороняти від нападів монополії. Х. Зейдель та Р. Теммен визначають конкурентну боротьбу як динамічний (прискорюючий рух процес), який слугує кращому забезпеченню ринку товарами та рахують її центром тяжіння всієї ринкової економіки [9. С.374].

Сталість економічної політики

На думку С.А. Єрохіна, господарський порядок існує поряд з правовим і політичним. Господарський порядок – це ті реальні форми, в яких відбувається діяльність фірм, організацій, окремих учасників [4.С.277].

1. Політика порядку створює і зміцнює довготермінові рамкові умови діяльності економічних суб'єктів. Вона передбачає проведення економічної політики регулювання монополії і конкуренції, співвідношення приватної і державної власності, прями і дискретні заходи державного втручання у фінансову, валютну, зовнішньоекономічну та соціальну системи тощо.

2. Політика процесу спрямована на управління економічними процесами через змінні економічні величини. Вона базується на комплексі державних заходів, спрямованих на регулювання економічного зростання за допомогою фінансової стабілізації, структурних та соціальних реформ, у т.ч. коригуванні ринкового розподілу доходів і проблем добробуту тощо.

Ордоліберали виділяють шість «конститууючих» принципів конкурентного ладу. Одним з основних вчений виділяє – недоторканість приватної власності, яка в підпадаючи під «контроль конкуренції», даватиме корисний ефект всім членам

суспільства, навіть тим, кому вона не належить [10.S.275]. Аргументи на користь приватної власності впливають з необхідності досконалої конкуренції і «вгамування» монополії. В.Ойкен стверджує, що мета законодавства про монополії і нагляд за монополіями полягає у тому, щоб спонукати носіїв економічної влади до такої поведінки, ніби існує досконала конкуренція [10.S.295]. Пропонується створити відомство по нагляду за монополіями, до складу якого мали увійти незалежні експерти-політики і категорично проти участі у його роботі профспілок, які розглядалися як монополіст на ринку праці.

Отже, теоретики фрайбурзької школи розробили ринкове підґрунтя теорії соціально орієнтованої економіки. Основний наголос у цій теорії зроблено на інституціональних інструментах державної економічної політики. В її основу покладено сприяння досконалій конкуренції та досягнення соціальної справедливості шляхом ринкового розподілу доходів. Лише у виняткових випадках, на думку В. Ойкена, коли самодопомога і страхування виявляться недостатніми, можна вдатися до створення «державних благодійних установ»[11.S.319].

Струнка німецька ордоліберальна теорія формувалася в надзвичайно складних історичних умовах 30–40-х рр. ХХ ст., зокрема: в жорсткій конкуренції з кейнсіанською теорією; в складних суспільно-економічних умовах фашизму та Другої світової війни; в складних умовах повоєнної відбудови та поділу країни на дві частини. Обставини, що склалися, жодним чином не сприяли позитивному ставленню суспільства до постулатів, які пропонувалися фрайбурзькою школою. Ідеї, базовані на досконалій конкуренції, яку самі ордоліберали називали «суперництвом» (Wettbewerb), викликали у населення певний страх та досить часто асоціювалися з економічними кризами, безробіттям, соціальним напруженням тощо. Це спонукало соціально орієнтовану теорію еволюціонувати та спричинило перехід до її «соціальної» частини.

Фундатором цього етапу теорії стає Альфред Мюллер-Армак, який сформулює ідею економічного порядку, що мала на меті «на основі конкурентної економіки поєднати вільну ініціативу з гарантованим саме завдяки економічній ефективності соціальним поступом» [2. С.9]. А.Мюллер-Армак не рахує, що регулювання

монополії і конкуренції є головними у стабілізації господарської системи. Вчений вважає, що регуляторна державна політика має зосередитись на соціальній політиці. А. Мюллер-Армак вперше сформулював дефініцію соціально-ринкової економіки, як системи, у якій поєднуються «принцип свободи ринку поєднується з принципом соціальної рівності» [10.S.243]. Вчений проголошує активну соціальну політику, яка базувалася на принципі «соціальної компенсації». Німецький дослідник неолібералізму Р.Блюм відзначає, що соціальним ринкове господарство стає завдяки тому, що функціональний розподіл власності, який витікає з процесу виробництва, перетворюється через соціальну політику в суспільно бажаний персональний розподіл [12.S.96].

Конкурентна ринкова економіка, на думку вченого, базується на державній структурній політиці у сфері відносин власності. Держава має сприяти: підтримувати процес демонополізації власності, розширенню приватного сектора економіки, сприяти приватному інвестуванню в економіку тощо. Найважливішим інструментом державної соціально орієнтованої політики є оподаткування. Все ж система оподаткування має будуватися у відповідності до господарської ситуації в країні і має:

- через прогресивні податки перерозподіл високих доходів на користь малозабезпечених у вигляді бюджетних дотацій на утримання дітей, квартплату, будівництво житла тощо;
- стимулювати або стримувати приватну ініціативу, зокрема можливі пільги в оподаткуванні на час організації бізнесу, або житлового будівництва тощо;
- урівноважувати попит та пропозицію відповідно до зміни рівня доходів населення та джерелами його походження;
- змінюватися залежно від державної структурної політики тощо.

Оскільки податки є основою державного бюджету, А. Мюллер-Армак рахує, що вони є базою виконання державних соціальних програм. Для того, щоб витрати держави на соціальні проекти були цілеспрямованими, їх варто реалізувати через спеціально створені фонди. Створення таких фондів сприятиме вирівнюванню доходів, однак дозволить уникнути зрівнялівки, а

також стимулюватиме приватну ініціативу. Для якнайкращого задоволення соціальних потреб громадян держава повинна взяти на себе обов'язки створення розгалуженої мережі соціальної інфраструктури (лікарні, школи, дошкільні заклади, бібліотеки тощо). На створенні таких державних закладів наголошував ще В.Ойкен запропонувавши створення «державних благодійних установ» [8.S.319]. На думку Х. Зайдель та Р. Теммен, поєднання принципу ефективності з соціальними компенсаціями може принести успіх лише у тому випадку, якщо держава регулюючим чином втручається в економічний процес, для того щоб уникнути небажаних наслідків ринкового процесу [9.C.383].

У 1950-х рр. концепція соціальної ринкової економіки була конкретизована і доповнена практичними інструментами, які розробив та реалізував міністр економіки, а згодом канцлер ФРН Людвіг Ерхард. Л.Ерхард у 1947 р. писав: «Фашизм і більшовизм, з однієї сторони, і капіталізм – з іншої, варто розуміти з точки зору економіки як історично обмежені епати... основних типів – планового господарства і ринкової економіки» [13.S.24]. Л. Ерхард проголосив початок нового етапу розвитку соціально орієнтованої економіки. Вчений наголосив, що пошук найкращого «природного економічного порядку», завершився утворенням «сформованого суспільства», яке досягає високого рівня добробуту та економічної стабільності та «остаточно подолати стару консервативну соціальну структуру» [14.S.7].

Л. Ерхард розпочав втілення теоретичних постулатів ордолібералізму в поєднанні з «соціальною компенсацією» на практиці у ФРН, що в подальшому отримало назву німецького «економічного дива» 50–60-х рр. ХХ ст. Як зазначав Л. Ерхард, завдання полягає у тому, щоб знайти оптимальні співвідношення між економічною діяльністю держави і роботою приватників [4.C.278]. А завдання держави вбачає у створенні рамок порядку, в середині яких громадянин може рухатися вільно.

У практичній реалізації було наголошено на ефективній грошовій політиці держави з метою зупинки інфляції та стимулюванні приватної ініціативи, а також «демократизація капіталу» шляхом розширення участі робітників в управлінні

бізнесом через акціонування підприємств, розробка системи приватних пенсійних фондів тощо. Господарська ситуація, що змінювалася упродовж 60–70-х рр. у ФРН вимагала відповідної кореляції теоретичних засад неолібералізму. На перший план висувається відповідальність суспільства за умови існування кожного її громадянина (т.зв. «демократичний соціалізм»). Через перерозподіл доходів і власності держава гарантує кожному члену суспільства певний рівень життя («мінімум культурного існування»). Згодом пріоритети ставлять соціальну норму вище, ніж конкурентна боротьба, а це може привести до зростання ризиків та безробіття.

В 80–90-х рр. ХХ ст. соціально орієнтовна економіка сформувала тезу про існування в ФРН «суспільства двох третин», який висунув один з теоретиків СДПН П.Глотц. Квінтесенція цієї тези полягає у тому, що $\frac{2}{3}$ населення країни мають постійні доходи і стабільне соціальне становище, тоді як $\frac{1}{3}$ громадян в тій чи іншій мірі відчувають матеріальні труднощі, не мають надійного робочого місця і задовільного соціального захисту і навіть – головним чином через безробіття і відсутність гарантій зайнятості – відносяться до «нових бідних» [15.С.84].

Це спричиняє переорієнтацію державної соціальної політики: з одного боку, держава стимулює приватну ініціативу і сприяє тому щоб $\frac{2}{3}$ громадян самі себе забезпечували, гарантуючи їм сприятливе юридичне поле, з іншого $\frac{1}{3}$ населення потребує широкої соціальної політики держави. До категорії «нові бідні» відносяться визначені соціальні категорії: безробітні, пенсіонери, діти та студенти, люди з особливими потребами.

О. фон Нелль-Бройнінг в «Принципі доповнюваності» наголошує, що «все, що людина в стані зробити сама, не повинне виконувати за нього суспільство»[9.С.382]. Держава бере на себе турботу про рівні вихідні умови і справедливу винагороду за результати діяльності, з тим щоб вільно діяли рушійні сили ринкової економіки. В той же час держава додатково здійснює

захист соціально незахищених членів суспільства. Соціально-політичне завдання полягає у забезпеченні достойного існування груп осіб, які потребують захисту та охоплює багато сфер життя, зокрема захист від життєвих ризиків таких як старість, хвороба, безробіття тощо. Р.Клапгам вважає, що соціальна ринкова економіка базується на трьох принципах:

- принцип індивідуальності, який розглядає індивіда в його особистій гідності, а економічний порядок забезпечує йому свободу, право на самовизначення, самовідповідальність та індивідуальний розвиток;

- принцип солідарності, який передбачає, що люди перебувають у взаємозв'язку та взаємній відповідальності одне перед одним, що вимагає подолання соціальної несправедливості та вирішення існуючих конфліктів інтересів мирним шляхом;

- принцип субсидіарності, який може розглядатися інституційним правилом, що дозволяє одночасно реалізувати два попередні принципи та визначає необхідність та важливість та важливість посередницьких інституцій в суспільстві тощо[16.С.11].

Щодо нової програми німецького неолібералізму застосовують назву «третій шлях». В. Рьопке в книзі «Гуманне суспільство» визначав «третій шлях» як шлях між капіталізмом і соціалізмом, що веде однаковою мірою до свободи й соціальної справедливості, або є синтезом вільноринкового та соціально-обов'язкового суспільних устроїв. У 1973 р. майбутній канцлер ФРН Г.Коль стверджує, що ФРН подолала протиріччя між соціалізмом і капіталізмом за допомогою соціального ринкового господарства і в результаті цього своїм успіхом та прикладом вказала третій шлях [17.С.51].

Висновки. Таким чином, можемо стверджувати, німецький неолібералізм або теорія соціального ринкового господарства, є однією з кращих сучасних економічних концепцій. Ця теорія сформувалася на базі традицій німецької історичної школи. У своєму еволюційному розвитку у ХХ ст. проходить чотири етапи.

Німецька соціальна ринкова економіка сформувала засадничі принципи управління ринковою економікою, гармонійно узгодила їх із принципами розширення соціальних гарантій та успішно реалізує їх в господарській практиці. При цьому дана концепція здатна постійно еволюціонувати, відповідно до змін сучасної кон'юнктури, розширення соціальної свідомості громадян та соціальної відповідальності бізнесу. Отже, обираючи парадигму господарського розвитку в Україні, варто збагнути основні принципи цієї школи, намагатися співвіднести їх з особливостями національного менталітету та пристосувати до українських господарських реалій.

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://zakon4.rada.gov.ua/>
2. История экономических учений: (современный этап): Учебник / Под. общ. ред. А. Г. Худокормова. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 733 с.
3. Слезингер Г.Э. Социальная экономика: Учебник. – Москва: Издательство “Дело и сервис”, 2001. – 368 с.
4. Єрохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект). / С.А. Єрохін. Наукова монографія. – К., Вид-во «Світ Знань», 2002. – 528 с.
5. Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров / Е.М. Майбурд. – М.: Дело, Вита-Пресс, 1996. – 544 с.
6. Eucken W. Die Grundlagen der Nationalökonomie. 6. Aufl. Berlin, 1950
7. Ойкей В. Основы национальной экономики / В. Ойкен. – М.: Экономика, 1996.
8. Schachtschabel H.G. Wirtschaftspolitische Konzeptionen. 2. Aufl. Stuttgart, 1970.
9. Зайдель Х. Основы учения об экономике / Х. Зайдель, Р. Теммен. Пер. с нем. – М.: «Дело ЛТД». – 1994. – 400 с.
10. Miksh L. Wettbewerb als Aufgabe. Grundsätze einer Wettbewerbsordnung. 2. Aufl. Cjdesberg, 1947.
11. Ламперт Х. Социальная рыночная экономика. Германский путь. – М.: Дело. 1993. – 220 с. – С.66.
12. Blaug M. Teoria Ekonomii. Ujęcie retrospektywne. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, – 768 s.

13. Blum R. Soziale Marktwirtschaft: Wirtschaftspolitik zwischen Neoliberalismus und Ordoliberalismus. – Tubingen, 1969.
14. Erhard L. Deutsche Wirtschaftspolitik: Der Weg der sozialen Marktwirtschaft. Dusseldorf, 1962.
15. Ващишин А.М. Історія економічних вчень: Навч. посібн./ А.М. Ващишин, П.Й. Мисловський, Б.М. Шевчик. За ред. Г.І. Башнянина і Ващишина А.М. – Львів: «Науковий Світ-2000» – 438 с.
16. Соціальна ринкова економіка: основні орієнтири для України / Під редакцією проф. Р.Клапгама // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/230.html>
17. Kohl H. Zwischen Ideologie und Pragmatismus Aspekte und Ansichten zu Grundfragen der Politik. Stuttgart, 1973